

NEKAJ VPRAŠANJ IZ ZGODOVINE STARE LJUBLJANE

SERGIJ VILFAN

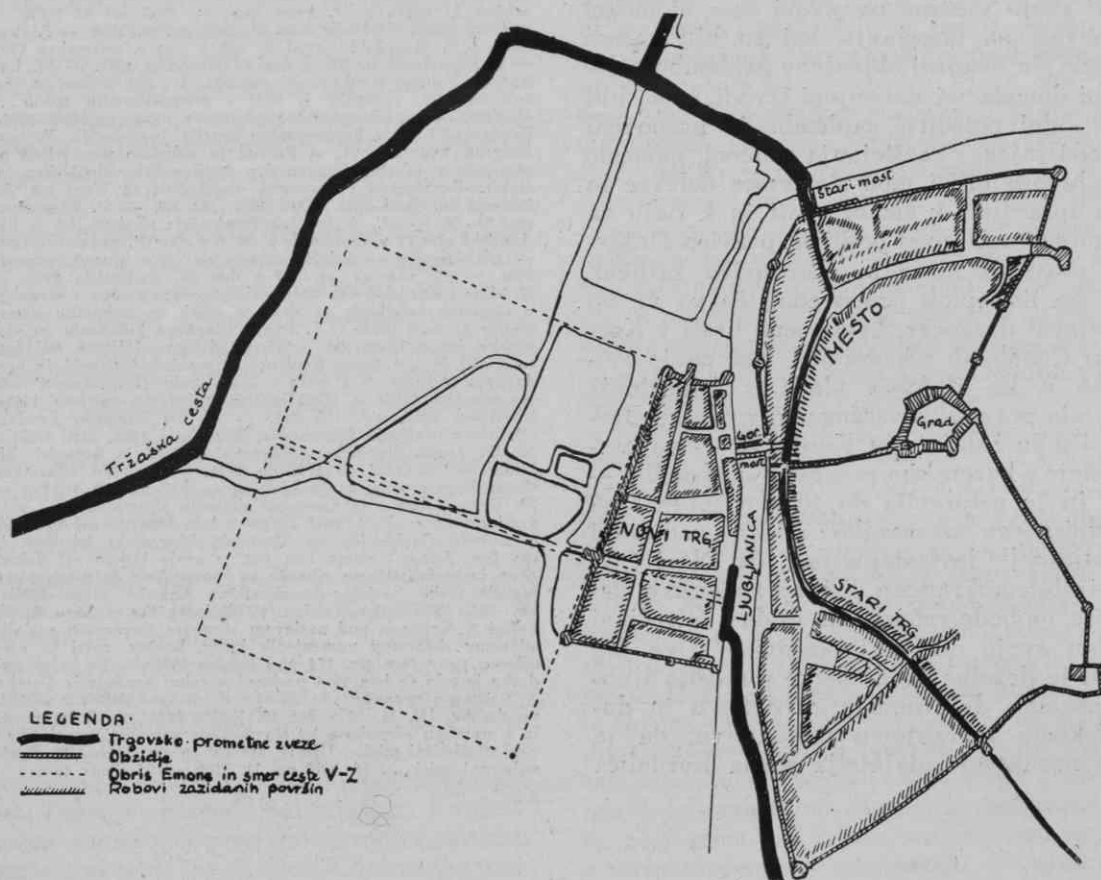
Splošni razvoj. — Vpliv prometnih zvez. — Prvo obzidje. — Meja med Mestom in Starim trgom. — Stari Komun in zgodovina Tranče

Doslej veljavno mnenje o razvoju Stare Ljubljane moremo v glavnem povzeti v naslednjem zaporedju: najstarejši del mesta je Stari trg, od tod se mesto razširi čez Ljubljaničo na Novi trg in mazadnje nastane Mestni trg. Z večjo ali manjšo določenostjo trdijo razni avtorji, da se je v istem zaporedju razvijalo tudi obzidje.

Ceprav navajajo v dokaz tega mnenja posamezne podatke iz Valvasorjevega opisa Ljubljane¹, pa zgoraj navedenega mnenja ne smemo pripisovati že Valvasorju. Nastanka Starega in Mestnega trga ne razli-

kuje, pač pa dokaj upravičeno trdi, da se je mestu priključil tako imenovani Novi trg že okrog 1200².

Uvodoma navedeno mnenje o zaporedju treh starih ljubljanskih mestnih delov je v najbolj pretirani in drastični obliki razvil Vrhovec³. Najstarejši del Ljubljane je po njegovem Stari trg, čigar obzidje sega ob desnem bregu Ljubljaniče do Čevljarskega mostu (prav tu pa obzidja ob Starem trgu dejansko nikdar ni bilo) in zavije potem proti gradu⁴. Na drugi strani Starega trga pa po njegovem mnenju poteka obzidje z

Sl. 1. Srednjeveška Ljubljana

Karta podaja — v glavnem po Kosu, vendar nekoliko shematizirano — razporeditev tistih mestnih predelov, o katerih tu govorimo. Prim. tudi Klemenčev načrt Emone v Zgodovini Ljubljane I. str. 336. Iz karte izhajajo:

1. Za trditev, da bi bil Stari trg nastal ob nekdanji rimski cesti Aquileia-Neviodunum, nč prave osnove. Njena trasa je s srednjeveškimi zazidavami delno zaprta in tudi sama današnja Rimska cesta se je le delno drži. Stari srednjeveški most je nastal drugje, v smeri S-J.

2. Glavne prometne ceste vpadajo sicer zunaj mesta po rimski trasi, vendar se Emonskih ruševin izogibajo in opišejo okrog njih širok lok. Igriška ulica pomeni nekako bliž-

njico, ki seka ta lok. Oboje se steka na Stari most. Na sliki je z debelino črte pri glavnih vpadnicah do obzidja nakazana frekvenca teh zvez v 16. stoletju, ki pa ne more biti bistveno drugačna kot v 13.

3. Prometna osnova Novega trga je Breg. Njegova zveza s Tržaško cesto je brezpomembna, ker oba vzdržujeta zvezo v isto smer, to je k morju. Breg je prometno vezan predvsem na Mesto.

4. Najkrajša utrdbeno linija je utrdbeno linija z gradu proti Ljubljaniči ob obeh krakih Mesta, pri čemer sta v Mesto zajeta tudi oba mostova.

Sl. 2. Detajl iz velike Valvasorjeve vedute. Stolp piskačev z vhodom iz strani Mesta

Gradu do Karlovških vrat in naprej do Ljubljani⁵. Leta 1416 dobi obzidje Novi trg⁶. Ko so v prvih desetletjih XVI. stoletja izpopolnjevali obzidja Starega in Novega trga, pravi Vrhovec, »jih je presenetilo, da je mesto neopaženo naraslo za en popolnoma nov mestni predel« — Mestni trg. Ta mestni predel, ki je nastajal v XV. stoletju pod Čevljarskim mostom, je bil predmestje Ljubljane. Dobil je svoje obzidje nekako do srede XVI. stoletja. Tako Vrhovec⁷.

Vrhovec je dolgo veljal za neomajno avtoriteto ljubljanskega zgodovinarja in šele razmeroma pozno so se začele majati nekatere bistvene postavke njegove kronologije. Predvsem je Zwitter⁸ dokazal, da je bil Novi trg obzidan vsaj že l. 1307 in da je bil Mestni trg, imenovan po starem skratka Mesto, obzidan vsaj že v XIV. stoletju. Izkazalo se je dalje, da je treba Rožno in Hrenovo ulico izvzeti iz obsega srednjeveškega Starega trga. Obenem je Melik⁹ opozoril na nekatere očitne neskladnosti v Vrhovčevi razlagi: Obzidanje Starega trga po liniji Grad—Karlovška vrata—Vožarski pot—Žabjek je očitno neekonomično, razširjeni lok na Mestnem trgu načrtno koloniziran in pripada sploh najbolj razširjenemu tipu mest v naših deželah, sedanja

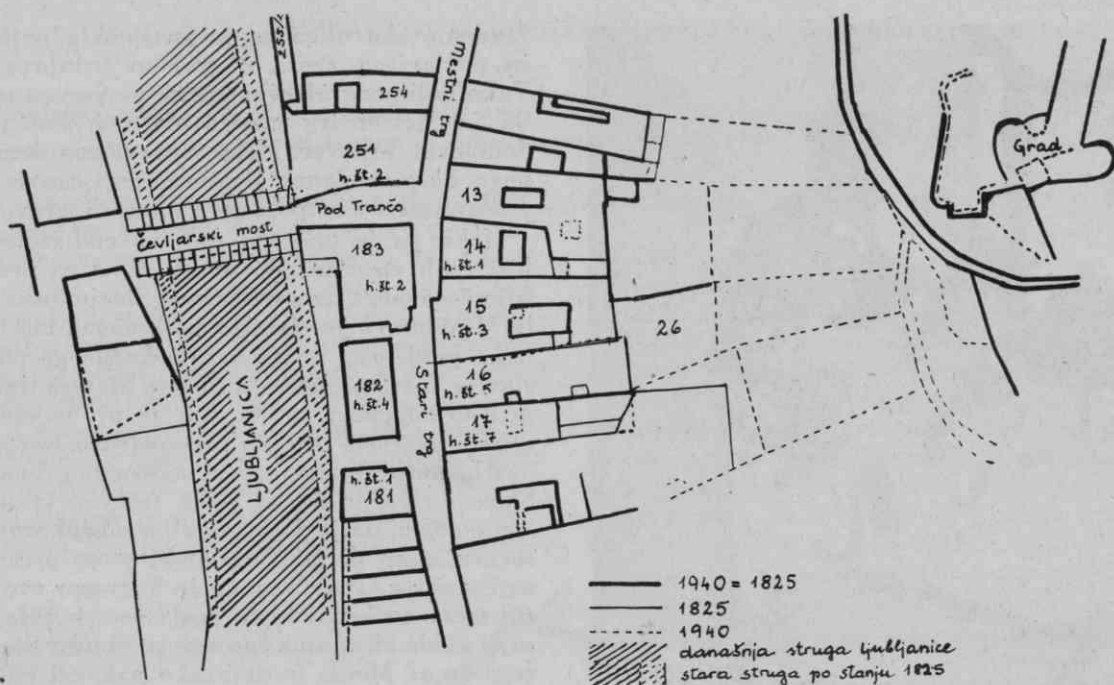
Študentovska ulica pa je »najprikladnejša in poglavitna zveza z grajsko trdnjavo«. Tako tudi geografski momenti govore za to, da je Mestni trg mnogo starejši, kot je domneval Vrhovec. Melik upravičeno domneva, da je nastanek Mestnega trga časovno postavljati v čas podelitve mestnih pravic.

Melik pa je opozoril tudi na eno izmed bistvenih vprašanj, ki so odločilna za presojo časovnega zaporedja med Starim trgom in Mestom: če je obzidje med obema mestnima predeloma potekalo tam, kamor ga postavlja Valvasor, potem v obsegu Starega trga ni bilo nobenega mostu, kar je pri najstarejšem mestnem predelu presenetljivo. Ker je med historiki še prevladoval nedvomni primat Starega trga, je skušal Melik reševati vprašanje s tem, da je premaknil mejni zid proti severu, tako da bi Čevljarski most prišel na Stari trg. Toda kaj, če je Valvasor svoj zid točno prikazal in če postavimo vprašaj rajši glede absolutne časovne prednosti Starega trga? Melik je dejansko nakazal eno izmed bistvenih vprašanj, ob katerih se časovno zaporedje Stari trg—Novi trg—Mesto začena resno majati, vprašanje, o katerem bomo tu podrobneje razpravljali.

Zadnje stanje raziskav o razvoju stare Ljubljane daje Kos v knjižici »Srednjeve-

Sl. 4. Pogled s Čevljarskega (Gornjega) mostu proti stavbišču nekdanjega Komuna oz. Tranče

Sl. 3. Mejni sektor med Starim, Novim in Mestnim trgom po stanju 1825—1940

Osnovo za rekonstrukcijo podobe stare Ljubljane tvorijo katastrske mape. V gornji risbi je na mapo iz leta 1940 (1 : 1000) prenesena in primerjana mapa iz leta 1825 (v originalu 1 : 2880). Debelejše črte kažejo, da se podoba v tem času ni bistveno spreminjala. Tanjše črte prikazujejo linije, ki se od leta 1825 do danes niso ohranile, črtkane pa so tiste linije, ki so bile potegnjene po letu 1825. — Pri risanju pa so se izkazale tudi nekatere difference, ki jih ni pripisovati dejanskim spremembam na terenu, marveč verjetno netočnosti ene ali druge predloge. Tako je v severni fasadi pod Tranco prišlo v tej skici do pretirane krivine in levi spodnji vogal te hiše ni zanesljivo začrtan. (Točneje gl. sl. 6). Tudi v dvorišnih partijah pod gradom se nekatere difference brez meritev na Lcu mesta ne dajo vskladiti. (Pri-

merjaj sektor okrog parcele 26). Grajsko pobočje nad temi dvorišči je bilo l. 1825 še gmajna in črtkane linije izkazujejo poznejšo delitev.

Na risbi so med drugim razvidni; sedanja in stara struga Ljubljance, lope na starem Cevljarskem mostu, ostanki obzidja na parc. 253/2 in spremenjena stavbna črta južno od stavbne parcele 181, kjer so stavbno črto po potresu pomaknili nazaj.

Nekdanja mejna črta med Mestom in Starim trgom se že na tej skici lepo razloči. Pri sedanji Olupovi hiši (st. p. 183) se ulica lomi. Obenem se lomi tudi fasada hiše na str. p. 15, skozi katero je nekdanj potekal zid. Tudi severna meja parcele 26 poteka očitno po nekdanjem mestnem zidu proti gradu.

ška Ljubljana¹⁰. Tudi njemu je Stari trg najstarejši del mesta, Novi trg nastal vsaj izpred leta 1243 in vsaj v začetku XIV. stoletja obzidan, pa tudi Mestni trg ali Mesto izvira po njegovem mnenju že iz XIII. stoletja in je tedaj verjetno že obzidan. Vendar je Mesto mlajše od Novega trga. Glede obzidja je Kos že previdnejši od svojih prednikov in mu je obzidje, ki oklepa Stari trg, le še »verjetno« najstarejše. Kosovo delo je prvo obsežnejše delo o stari topografiji Ljubljane za Vrhovcem. S kritičnim upoštevanjem velikega števila historičnih virov nudi v mnogem bistveno nove podatke o razvoju stare Ljubljane in tvori najsolidnejšo osnovo za nadaljnja razpravljanja. (Dokumentacije, ki jo navaja Kos, v nadaljnjem praviloma ne bomo podrobneje citirali, marveč jo predpostavljamo kot znano.)

Teza o zapovrstju: Stari trg—Novi trg—Mestni trg (Mesto) torej še danes stoji, bistveno pa je spremenjeno datiranje nastanka teh treh mestnih delov, ki je po

Zwittru, Meliku in dokončno po Kosu za vse tri mestne dele pomaknjeno nazaj, nekako v XIII. stoletje. Ali ne nudi že to dejstvo samo povod, da začenjamo dvomiti tudi o samem, doslej uveljavljenem zaporedju?

Prvi dvom je javno izrekel Šumi¹¹ v oceni Kosove knjige. Ime Novi trg mu ne izključuje vsaj sočasnega nastanka Starega in Mestnega trga, če ni bil zadnji sploh najstarejši. Za prvenstvo Mestnega trga mu govore starejši urbanistični elementi zlasti v območju Ribjega trga, stavbne faze na ljubljanskem gradu in tudi starost šenklaške cerkve. Zdi se mu zato potrebno kritično preveriti trditve o prvotnem rotovžu na Starem trgu. Medtem ko se sam omejuje predvsem na navedbo takih urbanističnih momentov, se mu zdi potrebno, razvozlati še celo vrsto neraziskanih vprašanj, ki jih odpira Kosova publikacija, pri čemer naj bi se poleg pisanih dokumentov upoštevali med drugim tudi drugi še ohranjeni vidni srednjeveški stavbni elementi.

Priprave za drugo knjigo Zgodovine Ljubljane nam nujno narekujejo, da ponovno načnemo na videz davno rešena, a dejansko zopet odprta vprašanja iz starejše zgodovine Ljubljane.

*

Zdi se, da je osnovna pomanjkljivost dosedanjih raziskav o tem vprašanju v tem, da avtorji predpostavljajo v bistvu samo tri razvojne faze: Stari trg—Novi trg—Mestni trg (Mesto), pri tem pa premalo upoštevajo možnost, da bi vsak izmed teh mestnih predelov imel tudi svoje razvojne faze, ki bi se križale z razvojnimi fazami drugega mestnega predela. Drugič premalo razlikujejo med nastankom mestnega predela in med nastankom njegovega obsega in končne urbanistične podobe in tretjič premalo razlikujejo med nastankom mestnega predela in postavitvijo njegovega obzidja. Z drugimi besedami: Pri dosedanjih opisih dobi bralec vtis, da posamezni mestni predel nastane, dobi obseg in urbanistično podobo pa še obzidje tako rekoč na en mah. Le tako je moči razumeti trditve ali domneve o prvem obzidju okrog Starega trga, čeprav iz nekoliko novejšega časa vemo, da na primer Stari trg pod Višnjo goro ni bil obzidan in da je obzidje dobilo šele mesto Višnja gora, ki je nastalo nad njim. Kolikor pa se ponekod upošteva možnost raznih razvojnih faz posameznega mestnega predela, se iz tega ne izvajajo konsekvence v splošnem sklepu.

Pri nadaljnjem razpravljanju se bomo predvsem omejili zgolj na vprašanje naselbinskega razvoja, ki ima neposredno zvezo z današnjo Staro Ljubljano, to je že večkrat omenjenih treh predelov. Zato ne segamo v predzgodovino, v antiko pa samo toliko, kolikor je potrebno opozoriti na njene neposredne vplive. Tudi ne segamo v nastanek predmestij, ki tvori vprašanje zase.

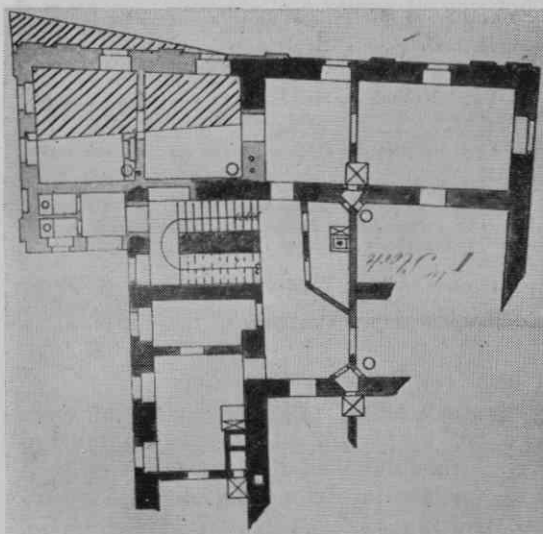
Zaradi boljšega razumevanja je treba nadalje opozoriti na eno izmed bistvenih predpostavk pri uporabi urbanistične dokumentacije: Splošno priznано je in za razvoj Ljubljane tudi sicer za zadnja stoletja dognano, da je enkrat uveljavljena parcelacija, zlasti pa načrtna parcelacija, izredno trdoživa in da se le izjemoma spreminja z enkratnimi, praviloma prisilnimi ukrepi, ki pa večinoma zajemajo le posamezen manjši kompleks. Tako se celo današnje glavne ulice po nekdanjih ljubljanskih predmestjih po svojem poteku večinoma ujemajo z nekdanjimi mezazidanimi poljskimi potmi. Edina zgodovinsko znana sprememba urba-

nističnega koncepta v starejši dobi je sprememba trikotnika okrog šentjakobske cerkve ob postavitvi jezuitskega samostana in kolegija. Seveda se s posameznimi pogodbami med sosedi včasih izvrši kaka nebitvena korektura mejne črte, vendar praviloma nikdar v takem obsegu, da bi bistveno spreminjala osnovno razporeditev naselja. Ta trdoživost je razumljiva, če pomislimo na konservativni značaj zasebne zemljiške lastnine na eni strani in na izredno zapletene in počasne postopke za urbanistično rešitev že zazidanih površin v zvezi z razlastitvenim postopkom na drugi strani, pojave, ki so nam po zapletenem postopku znani še iz novejših dobe.

*

Prvo naselbinsko obdobje po naselitvi Slovencev moramo iskati v dobi pred nastankom gradu, ki je gotovo stal že, preden se prvič omenja Ljubljana l. 1144. Ozemlje Stare Ljubljane je bilo v tem času naseljeno ali pa je bilo vsaj v neposredni bližini naselbine, kot dokazujejo grobovi na Novem trgu iz IX. stoletja in blizu Novega trga ter pri Šempetru iz X. stoletja.¹² Neposrednih vplivov te naselitve na Staro Ljubljano kot mesto ne moremo predpostavljati. Vsekakor je šlo za agrarne naselbinice.

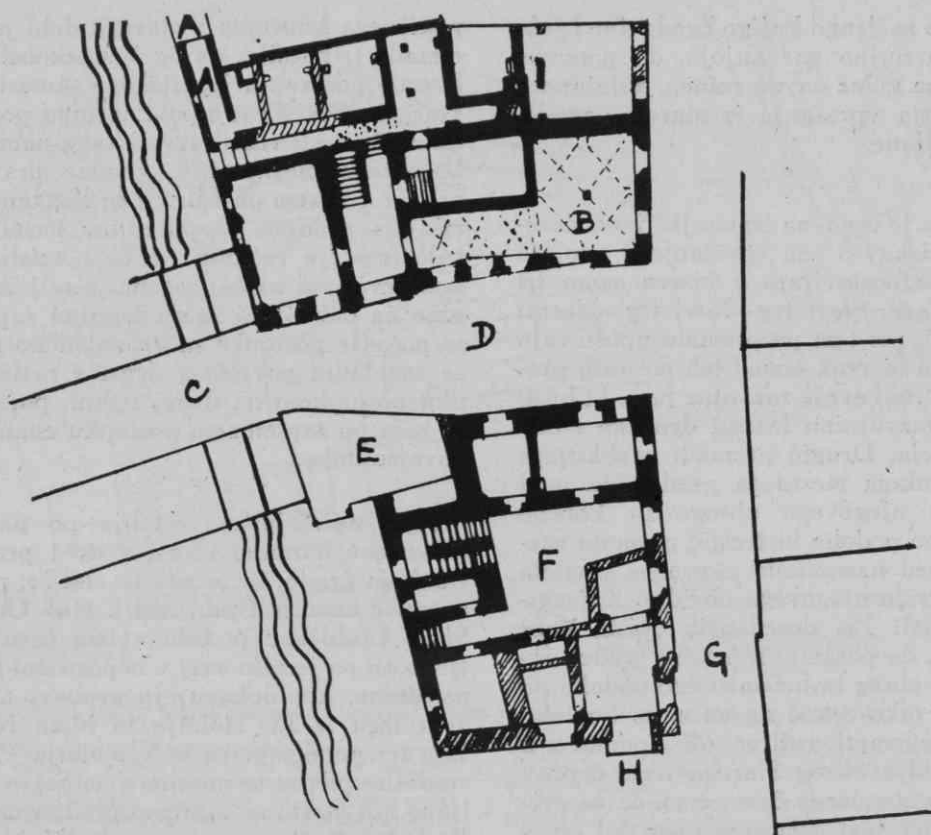
Drugo naselbinsko obdobje Ljubljane začena z ljubljanskim gradom. Da bi se bili

Sl. 5. Del načrta za prezidavo hiše st. p. 183 (Olupova hiša) iz druge pol. XIX. stol. (MALJ., zbirka načrtov).

Črtkani četverkotnik nepravilne oblike, je stavbna parcela, ki je bila dotlej samostojna. (Na naših tlorisih prostor E.) To stavbišče, (prvotno je tu skoraj gotovo mesnica, nato del Tranče, nazadnje Jagrova hiša), se je vključilo v sosedno stavbo šele konec preteklega stoletja. (Kot je iz načrta razvidno, je bilo celotno severno-zahodno krilo postavljeno na novo in pri tem obstoječa fasada na SV delu zgradbe razširjena tudi na novi trakt.

(Reproducirano je I. nadstropje. Pritličje gl. sl. 6.)

Sl. 6. Rekonstrukcija stanja okoli nekdanje Tranče s pritličji hiš za dobo okrog 1800

Rekonstrukcija je v glavnem izvršena po ohranjenih stavbnih načrtih za adaptacije obeh hiš ob Tranči, ki podajajo le posamezne partije hiš. Tisti deli hiš, za katere ni starih načrtov, so zato zarisani po sedanjem stanju (črtkano).

A. Mestno obzidje ob Ljubljani iz začetka 16. stoletja, vključeno v sestav hiš, ki so se z Mestnega trga širile proti reki.

B. Vogalni obokani prostor današnje hiše pod Trančo 2 (st. p. 251), s stebrom v sredi, ki po načinu zidave izvira najbrž iz let okrog 1500, ko je bila očitno predelana dotedanja hiša. Ta prostor, ki je bil zidan za trgovski »velb«, je bil predelan leta 1885 z odstranitvijo stebra in namestitvijo današnjih travrz.

C. Čevljarški most s prodajalnami ob straneh. Prodajalne so se vrstile prav do obeh hiš, tako da z mostu ni bilo neposrednega prehoda na breg Ljubljance, ob kateri tedaj še ni bilo ceste.

D. Prostor nekdanje Tranče, ki je stala na obokih čez cesto.

E. Hiša, ki jo je l. 1790 postavil Jager in ki je bila podrti konec preteklega stoletja. Severno linijo je l. 1789

določil magistrat za zazidavo, pri čemer so zvezali vogal zadnje trgovine na mostu z vogalom južne hiše. Na mostu te hiše so prej stala stanovanja sodnih slug in stolonoš, ki so spadala k Tranči. Verjetno je bilo tu tudi stopnišče za Trančo. Ta, prejšnja zgradba je imela očitno pravokotno obliko.

F. Osrednji del južne hiše, sedaj Stari trg 2 (st. p. -83), znane po sedanjem lastniku kot Olupova hiša.

G. Mesto nekdanjih mestnih vrat.

H. Še danes vidni stolpič ob tej hiši, ki je še do nedavnega na levi slonel na konzoli.

Dokumentacija: Za st. p. 251: akt 5526/81 (MALj Reg I/992), 9744/83 (MALj Reg I/993), 41639/99 (MALj Reg I/4153); današnje stanje (črtkano) po narisu Okrajnega spomeniškega zavoda.

Za st. p. 183 nedatiran načrt v posebni zbirki načrtov Mestnega arhiva. Današnje stanje (črtkano) po načrtu, ki ga ima lastnik hiše.

(Merilo 1 : 500)

pod gradom naseljevali ministeriali, kot meni Vrhovec, je pač možno le v zelo majhni meri. Ministeriali so bili spočetka deloma na samem gradu, deloma na utrjenih postojankah ljubljanskega fevdalnega ozemlja, kakor vemo iz poznejših časov na primer na Jeterbenku, Polhovem Gradcu itd. Tudi ne kaže, da bi bila tedaj na ozemlju Stare Ljubljane nastala kaka vas v pravem tedanjem pomenu besede, to je skupnost podložnih enodružinskih kmečkih gospodarstev. Pač pa je zelo verjetno nastal na tem ozemlju kak fevdalni dvor kot gospodarsko sre-

dišče gospostva. Najdba silosov na Novem trgu¹³ iz XI. ali XII. stoletja omogoča domnevo, da bi bil tak dvor nekje v bližini, morda na poznejšem sedežu križevniške Komende. Saj je za to dobo nešteto krat izkazano, da so vladarji ali visoki fevdalci podeljevali svoje že obstoječe dvore kakemu redu. Drugi dvor ali poznejši dvor utegne biti nekdanja vicedomska palača na mestu sedanje univerze. Kolikor pridvorni hlapci in dekle (mancipiji) niso bili nastanjeni na samem dvoru, so imeli svoje posebno bivališče (mancipialno naselje). Po svoji podobi

bi takemu naselju utegnili ustrezati Krakovo, vendar bi bila vsaka zadevna trditev gola hipoteza.

Na Starem trgu dvora ali mancipialnega naselja vsekakor ne smemo iskati, ker je tam manjkalo pravega agrarnega terena. S tem pa ni izključeno, da se v bližini stavbišča poznejše šentjakobske cerkve niso naseljevali posamezniki, ki so imeli opravka na samem gradu, ali ki so si sicer obetali kakega dohodka od bližine gradu. Vendar to naselje nikakor ni moglo biti niti veliko, niti pravo tržno ali mestno in nimamo o njem zanesljivih sledov. Možnosti za taka nenačrtna majhna naselja pod Gradom pa je seveda še več.

Nedvomno je grad kaj kmalu dobil tudi svojo zvezo na ono stran Ljubljaničice z mostom. Misliti moramo na mekdanji Špitalski most, sedaj Tromostovje, po Kosovi ugotovitvi že 1280: »Stari most«. (Ta most ne bi bil v nasprotju z dvorom pri Križankah, saj poteka najugodnejša vozna zveza z gradu po Študentovski ulici.) Pozneje bomo videli, da je ta lokacija mostu ustrezala tudi tedanjim cestnim zvezam. Kjer stopa most z gorenjske plati na desni breg Ljubljaničice, je prostor pod gradom nekoliko razširjen. Ob obeh straneh tega dostopa bi bila prav lahko nastala zopet kaka manjša neagrarna naselbina, kakršno domneva Šumi okrog Ribjega trga in kakršno bi dopuščali tudi na mestu poznejšega Špitala (sedanja Kresija), ki kaže še v XIX. stoletju dokaj nepravilno parcelacijo.

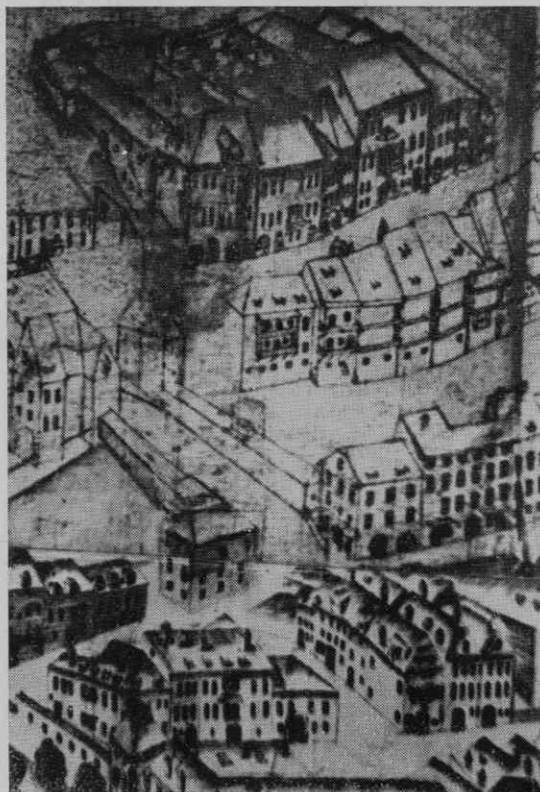
S tem smo nakazali nekoliko več ali manj verjetnih možnosti za nastanek stare Ljubljane v dobi pred nastankom trga oziroma mesta, to je v bistvu za dobo do konca XII. stoletja. Čeprav gre predvsem za hipoteze, moremo vendarle v splošnem trditi, da ne smemo nastanka Stare Ljubljane izvajati samo iz enega jedra, ki naj bi bilo na Starem trgu, marveč da moramo spričo naravnih, gospodarskih in družbenopravnih razmer računati z večjim številom naselbinskih jeder. Poudariti pa moramo, da ta ugotovitev ni bistvena predpostavka nadaljnjih izvajanj. Kot prve prebivalce takih jeder moramo šteti razen oseb, vezanih na grad ali dvor, še ribiče in posamezne male obrtnike, ki so bili najbrž še večinoma ljudje z omejeno osebno svobodo.

*

Tretje obdobje v razvoju Stare Ljubljane moramo iskati v razvoju trga. Res je, da se trg ustanavlja praviloma z enkratnim

pravnim aktom (podelitev tedenskega sejma), toda ne glede na to, da tega akta za Ljubljano ne poznamo, tudi sicer ta akt še ne pomeni vsega. Ne gre namreč samo za formalno ustanovitev trga, marveč predvsem za nastanek tržnega prostora, za pojav prvih obrtnikov, za pojav male trgovine, za razširitev trgovine na srednje in slednjič na večje razdalje. Le izjemoma se to zgodi naenkrat, praviloma gre za daljši razvoj in do nasprotnega dokaza moramo to predpostavljati tudi za Ljubljano.

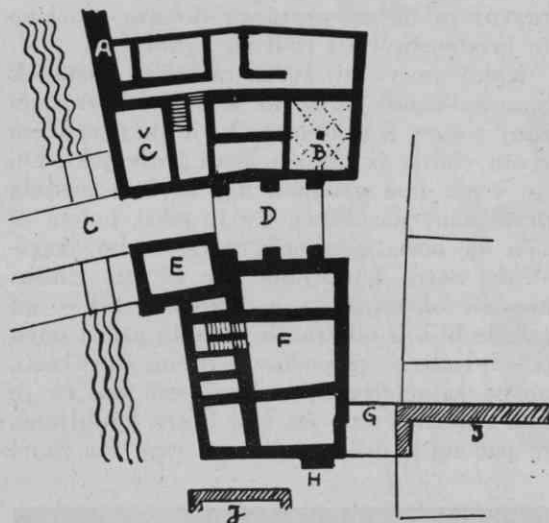
Kako je v tej zvezi razložiti nastanek Starega trga? Melik in Kos iščeta razlago zanj v stari rimski cesti, ki je po njegovem svetu vodila iz Emone proti Dolenjski. Ob tej cesti, pod gradom, naj bi bila nastala prva tržna naselbina. Če je tako, potem bi bila ta cesta pomenila življenjsko magistralo Stare Ljubljane. Če bi bil rimski most še ohranjen — a gotovo ni bil — ga pač ne bi bili odstranili in če bi ga na novo postavljali, bi ga postavili tu, na stari cesti, ne pa kilometer niže. Predvsem pa: če je bila rimska cesta res žila Stare Ljubljane, je pač ne bi bili na Novem trgu (za Stari

Sl. 7. Detajl iz velike Valvasorjeve vedute. Tranča s Cevljarskim mostom

Risba žal ni do kraja izdelana. Hiša na levi od Tranče je tu drugačna kot pri obeh prejšnjih risbah, verjetno je naris nekoliko točnejši, a stisnjen.

trg je situacija zaradi jezuitskih prezidav manj jasna) presekali z zazidavo celega »bloka« hišic, to je kompleksa med Salendrovo in Ribiško, današnjo Križevniško ulico. Pogled na zemljevid nas mora o tem prepričati (gl. sl. 1). Rimsko cesto kot magistralo in življenjsko os Starega trga moramo torej izločiti. Rimska cesta je dejansko igrala vlogo v razvoju Ljubljane, toda v

Sl. 8. Rekonstrukcija stanja okoli Tranče sredi 17. stoletja

Za podlago nam služi prejšnja rekonstrukcija za dobo okrog 1800.

Na starejše stanje moremo sklepati deloma na podlagi predloge, deloma po Valvasorjevih risbah, deloma pa po ohranjenih pisarnih dokumentaciji.

A. Obzidje (gl. legendo pri sl. 6).

B. Starejše jedro hiše pod Trančo 2 (gl. legendo pri sl. 6).

C. Čevljarški most (gl. legendo pri sl. 6).

D. Prostor nekdanje mesnice, ki si ga je med 1560–1570 dokupil lastnik hiše B Gašper Hochstetter in nanj postavil novo hišo, torej sem razširil svojo hišo. (Špitalski urbar v SKALj, iz pribl. 1568 fol. 1. pravi, da si je postavil H. hišo tam, kjer je bila prej mesnica »na gorjem mostu pri komunu na spodnji strani«).

E. Tranča ali po starem komun, v 17. stoletju mestni zapor. Poslopje je bilo dvonadstropno in je stalo na obokih čez cesto. Stebri so zarisani le zaradi nazornosti. Njihovega točnega števila in mesta ne poznamo. Tranča skupaj s traktom E (gl. spodaj) je bila na mestu prejšnje Tranče na novo sezidana l. 1631–1632 (MALj Cod XIII/49–50), zato se je še v 18. stoletju imenovala tudi Neugeben ali Novo zidanje.

F. Stranski trakt Tranče s stanovanji, v pritličju najbrž trgovski velb. Po legi in po analogiji s prostorom C bi mogli sklepati, da je tudi na tem mestu prvotno stala mesnica.

G. Osrednji dol »deželnomaršalske«, t. j. tedaj Auerspergove hiše.

H. Mestna vrata, ki so jih podrli v začetku 17. stoletja. H. Stolpič na Auerspergovi hiši, ki ima morda še kako zvezo z nekdanjim obzidjem na tem mestu.

I. Obzidje, ki je še l. 1673 stalo in je bilo tega leta vzdano v hišo, ki je združila obe sosedni hiši oz. stavbišči. Ob tej priložnosti je bilo na več krajih prebito.

J. Današnja st. p. 182 (h. št. 4). Hiša je bila sezidana l. 1552 – v nekoliko manjšem obsegu – za kruharno, na mestnem svetu, ki tedaj ni bil zazidan. Na tem mestu so po Valvasorju doslej domnevali nekdanji rotovž, o katerem sedaj ugotavljamo, da je bil dejansko onstran Auerspergovih hiše na »Komunu« ali poznejši Tranči.

Rekonstrukcija seveda v podrobnosti ne more biti povsem točna. Zato okna in vrata sploh niso zamisnana, notranji zidovi pa tudi povsem zanesljivo začrtani.

(Merilo 1 : 1000)

drugem smislu, in preden se povrnemo k Staremu trgu, je treba predhodno pojasniti to vprašanje na podlagi analize srednjeveških trgovinskih zvez v Ljubljani in neposredni bližini (gl. sl. 1). Kjer je stara rimska cesta iz Trsta in Ogleja trčila nekje pri današnjem Lovcu na emonsko obzidje, se je v srednjem veku začel kup razvalin, čez katerega se je nekdanja rimska cesta le s težavo in v vijugah zopet prebila proti vzhodu, dokler se ni v že označenem pravokotniku ob Gosposki ulici sploh izgubila. Ko se je začel oživljati promet, se je zato cesta pred nekdanjo Emono, sedanjim Gradiščem, odcepila na levo, to je proti severu in obšla Emono. Od njenega severovzhodnega vogala pa si je nato poiskala diagonalo čez današnji Muzejski trg in se nekje pri sedanji pošti zopet priključila drugi rimski cesti, ki je od tod vodila proti severu (čez Trojane) oziroma z odcepa pri Ajdovščini na Gorenjsko. Prometni vozlišči sta bili torej pri pošti in na Ajdovščini. Zvezo na nekdanjo rimsko cesto proti Dolenjski so od vozlišča pri pošti potegnili čez Stari most (Tromostovje) in ob jugozahodnem obronku gradu. Pešci in jezdecji pa so si od zahodnih emonskih vrat poiskali čez razvaline – Gradišče bližnjico na Stari most po današnji Igriški ulici. Emonske ceste torej neposredno na tloris stare Ljubljane niso vplivale, pač pa so vplivale stare rimske vpadnice v novi kombinaciji s Starim mostom. Vanj so se skoraj lijakasto usmerile stara gorenjska, primorska in štajerska magistrala, z druge strani pa je k njemu vodila dolenjska magistrala. Statistika blagovnega prometa pri mestnih vratih iz konca XVI. stoletja izkazuje¹⁴, da je ogromna večina trgovskega prometa vodila skozi Špitalska vrata, znatno manj skozi Karlovška, še manj skozi Poljanska, skozi križevniška in vicedomska vrata pa skoraj nič. Potek vpadnih cest, ki je po doslednem ovinku okrog ruševin Emone očitno zgodnjersrednjeveški, in notranja zazidava mesta dokazujeta, da je taka koncentracija blagovnega prometa na Stari most vsekakor za srednji vek prvotna, le da o tem nimamo številčnih podatkov.

Tudi za blago, ki je prihajalo po Ljubljani, ni nič kaj verjetno, da bi se usmerjalo v Stari trg. Kako naj si razložimo nastanek pristanišča na Bregu (torej na levem bregu Ljubljaniče), ki naj bi služilo potrebam desnega brega, to je, s ponovnim nakladanjem in prevažanjem na desni breg?

S Starim trgom (kot najstarejšim tržiščem v Stari Ljubljani prihajamo torej v pre-

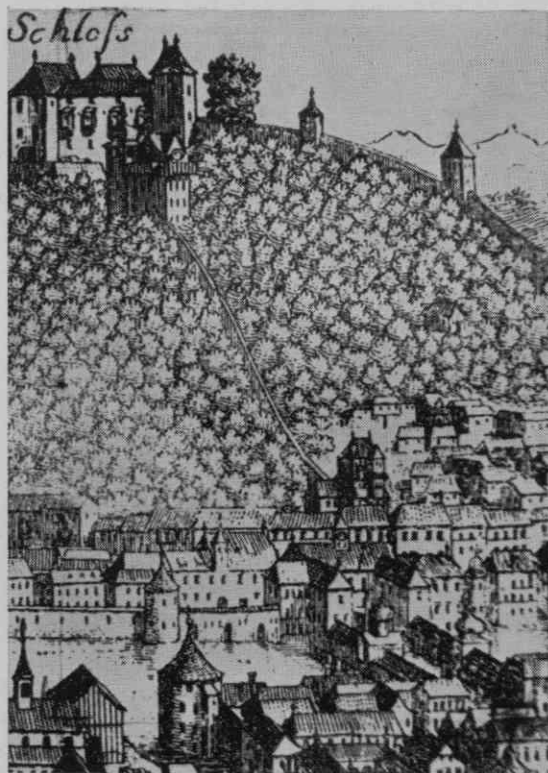
cejšnjo zadrego. Najbolj mikavno bi bilo, da bi njegovo prvenstvo sploh zavrgli in poiskali prvo tržišče pri Starem mostu, torej že kar v Mestu. To pa bi bilo upravičeno le tedaj, če bi nam bil znan iz okoliških dežel vsaj en primer, da more (Stari) trg nastati ob mestu še potem, ko mesto že obstaja. Toda analiza imen Stari trg¹⁵ takega sklepa ne dopušča in tudi patrocimij svetega Jakoba, ki igra neko vlogo v poznejši ljubljanski mestni avtonomiji, govori proti temu, da bi Staremu trgu na vsej črti odvzeli prednost. Iz te obojestranske zadrege nas more po mojem mnenju rešiti samo upoštevanje dejstva, da se tudi trgovina ni uveljavila na mah v vsem obsegu in v vsej intenzivnosti, marveč da imamo tudi tu razne razvojne stopnje. Stari trg je po svoji lokaciji prav lahko prihajal v poštev za naselitev malih obrtnikov in za maloprodajo njihove robe potrošnikom v okolici, pa tudi za trgovski promet na srednje razdalje, zlasti med koroško-gorenjsko platjo na eni in dolenjsko platjo na drugi strani. Morda je tudi prikladen datum letnega žeganja pritegnil največ trgovskega prometa na starotrški letni sejem, tako da se na njem ljudje v večji meri ukvarjajo s trgovino in da dobi prvi pravico tedenskega sejma. Razni taki momenti so vplivali na to, da se je na jugu gradu razvil prvi »Trg«, ki pa nikakor ni mogel biti znaten, vsekakor omejen na razmeroma majhen prostor in na majhen trgovski akcijski radij.

*

Stari trg kot prva trgovska postojanka na ozemlju Stare Ljubljane pa mi mogel dolgo obdržati svojo prednost. Oživitev trgovskega prometa na dolge razdalje je predvsem okrepila staro zvezo med morjem in Panonijo čez Trojane, obenem pa tudi promet na Ljubljani. Lega Starega trga je bila zlasti za prvo transverzalo zelo od rok, za pristanišče pa je bil Breg najprikladnejši. Interes mestnega gospoda je zahteval, da se tudi morsko-panonska transverzala, ki je potekala onstran Gradišča, zajame v naselbino in da se s prisilnostjo ceste (Strassenzwang) potegne vanjo. Mestni trg, iz varnostnih razlogov umaknjen pod grad, ali po starem »Mesto«, je nastal iz teh potreb. Iz bira prostora za Mesto priča o načrtni ustanovitvi mestne naselbine s tem, da so že obstoječe prometne zveze odvrnili od prvotne neposredne linije in jih čez Stari most koncentrirali pod gradom. Oživitev Brega pa je začela krepiti tudi na drugem bregu Ljubljane neagrarni element. Zdi se, da

je tu križevniška kolonizacija že prva izzbila agrarni značaj s tem, da so se križevniški podložniki posvetili ribištvu (Ribiška ulica, danes Križevniška ulica). Da se je to prebivalstvo nato posvetilo tudi težakim poslom na Bregu, kaže po mojem ime druge, vzporedne ulice: Salendrova ulica, nemški Salendergasse, kar prihaja najbrž od popačenega Zuländergasse — ulica pristaniških delavcev. Toda medtem ko so bile na križevniškem delu Novega trga za razvoj mestne naselbine ovire družbenega značaja (podložništvo zemljiškemu gospodarstvu), so bili pogoji na severnem delu drugačni. Tu je bila zemlja še last mestnega gospoda, kar je olajšalo prehod teh zemljišč v svobodnejše oblike zakupa in s tem naseljevanje meščanov v bližini Brega.

Edino tako si je moči razložiti nastanek Mesta in Novega trga v zvezi s Starim trgom. Stari trg je rezultat male obrti in trgovine na srednje razdalje v dolenjsko smer, Mesto je rezultat trgovine na velike

Sl. 9. Detajl iz male Valvasorjeve vedute, sektor med gradom in Gornjim (Cevljarskim) mostom

Potek obzidja od stolpa piskačev proti južni fronti Auerspergove (Olupove) hiše je precej točno zarisan. Na notranjem robu Mesta stoji ob obzidju stavba, ki ima verjetno z obzidjem neke zveze, a doslej še ni točneje raziskana. Kompleks Tranče je precej točno zarisan, levo od nje pa je nekaj hiš izpuščenih.

Zadaj poteka obzidje Starega trga, vendar zasakano proti zahodu.

razdalje po morsko-panonski transversali, Novi trg pa rezultat Brega.

Če gledamo stvar s tega gledišča, postane seveda zelo problematično, ali je Novi trg nastal pred Mestom ali le pod njegovim vplivom. Prometna zveza Brega z Mestom in ne s Starim trgom kaže vsekakor, da se je Novi trg razvil zadnji. To do neke mere potrjuje tudi listina iz leta 1344¹⁶. Ta listina določa lego neke hiše na Starem trgu enkrat z besedami »v prednjem mestu, na Starem trgu«, drugič pa »v Starem mestu, na Starem trgu«. Kos tolmači to dikcijo kot pleonazem in postavlja enačbo: Stari trg = staro mesto = sprednje mesto, pri čemer meni, da je pisec govoril o sprednjem mestu pač zato, ker je gledal s Starega trga. Toda na ta način bi bila označba »sprednji« popolnoma odveč, ker bi ustrezala za vsak mestni predel, na katerega bi se kdo postavil. Po mojem ne gre za pleonazem in je položaj opisan s stališča gradu. Staro ali sprednje mesto sta Mesto in Stari trg, novo ali onkrajšnje mesto kot antiteza pa Novi trg. Stari

trg je torej del sprednjega ali starega mesta. Vendar moramo poudariti, da iz te enkratne in osamljene dikcije, ki je povrhu še razmeroma pozna, ne smemo ne v enem ne v drugem smislu izvajati določenih sklepov.

Ne moremo pa pritegniti mnenju, da bi bilo Mesto dobilo ime Novi trg, če bi bilo nastalo takoj po Starem trgu in pred naseljem onstran Ljubljane. Mesto je bilo že spočetka ustanovljeno v pravnem statusu mesta in zanj ime trg pač ni prihajalo v poštev. Pač pa smemo iz imena Novi trg sklepati, da ga takoj spočetka še niso pojmovali kot mesto. To vprašanje pa je povezano s pravnozgodovinsko problematiko in si ga moramo pridržati za drugo priložnost. Če gledamo stvar zgolj s topografskega gledišča, vprašanja razmerja med Mestom in Novim trgom zaenkrat ne moremo z gotovostjo rešiti, pač pa govori nekaj indicov za to, da se je Novi trg razvil kot tržno oziroma kot del mestnega naselja pod znatnim vplivom že obstoječega Mesta, s čimer pa prejšnji zametki v tej smeri niso izključeni. K temu je še pojasniti, da je naziv Mestni »trg« novejšega nastanka.

Kar se tiče samega nastanka treh naselij Stare Ljubljane torej zaključujemo, da moramo domnevati več starejših naselbinskih jeder, od katerih je prve tržne pravice prejel Stari trg, prvi mestni status pa Mesto. Novi trg se razvija verjetno precej vzporedno z Mestom.

*

Poudarili pa smo že, da je treba od nastanka naselitvenega jedra razlikovati nastanek njegovega obsega in trajnejše naselitvene podobe. Zdi se, da doslej uveljavljena naziranja predpostavljajo, da se je v vseh treh mestnih delih naselitvena podoba, kakršna je bila uveljavljena v XVI. stoletju, uveljavila že ob nastanku posameznega dela. Tu moramo uvesti nekoliko ostrejšo razlikovanje. Že po dosedanjih izvajanjih moramo v vsakem izmed treh mestnih predelov ločiti dve razvojni fazi: prvič prvotno in spontano ter drugič načrtno parcelacijo in kolonizacijo. Nenačrtno ali spontano fazo moremo, kakor Šumi pravilno ugotavlja, dokazati le v majhnem jedru Mesta (le da se nam ta moment ne zdi dovolj odločilen, da bi Mestu kot takemu pripisovali največjo starost). Na Starem trgu sledov te faze ni, vendar Melik dopušča, da bi bila nekje v kompleksu, ki so ga jezuiti podrli. Čeprav glede na točno trikotno razdelitev tega kompleksa tudi to ni

Sl. 10. Detajl večje Valvasorjeve vedute s sektorjem med gradom in Trančo

Obzidje Mesta proti Staremu trgu je očitno zarisano v spodnjem poteku preveč proti desni. Tudi tu vidimo na notranjem robu Mesta omo zgradbo ob obzidju.

Tranča je zaznamovana s št. 14. Kompleks levo od Tranče podoben kot pri mali veduti, nekaj hiš je izpuščenih.

Desno od gradu so vidne šance, močno zasukane proti jugu.

prav gotovo, je vendar verjetno. Za Novi trg domneva Šumi najstarejši kompleks zazidave ob Čevljarskem mostu in mogoče še v delu židovske četrti, vendar velja to za meščansko zazidavo, medtem ko smemo kolonizaciji križevniških mancipijev oziroma podložnikov že prej pripisovati načrtnost, in torej kljub načrtnosti večjo starost (Ribiška in Salendrova ulica).

Ne glede na vprašanje lokalizacije prvotnih jeder pa tiči glavno vprašanje, ki si ga zastavljamo, v tem: ali je Stari trg kot prva tržna naselbina tudi prvi dobil tisti obseg in načrtno podobo, kakršno poznamo danes? Da načrtna parcelacija Rožne in Hrenove ulice ni prvotna tržna parcelacija, ker ti dve ulici nista bili sestavni del trga, je že tako dognano. Toda kaj je z ostalim kompleksom Starega trga, ki ima obliko roga z vrhom blizu Tranče in osnovo med današnjo Florjansko cerkvijo in Zvezdarsko ulico? Glede na gospodarsko bazo, ki smo jo ugotovili za prvotni Stari trg, mu takega obsega prvotno nikakor ne moremo pripisovati. Kakor bomo pozneje ugotovili v zvezi z obzidjem, tudi ni mogel pred nastankom mesta segati v bližino Tranče, ker bi sicer obzidje Mesta objelo lahko vsaj del Starega trga. Parcelacija Starega trga je de logično nadaljevanje Mesta in tako postane močno dvomljivo, ali je dobil Stari trg svojo klasično načrtno naselitveno podobo prej kot Mesto. Tako ne moremo izključevati, da ne bi bil po ustanovitvi Mesta kak krepkejši načrtni poseg vplival na končno oblikovanje naselitvene podobe Starega trga.

Zastavljeno vprašanje moremo torej le delno rešiti: Svoj polni obseg kot načrtna mestna naselbina je z enim mahom v glavnem dobilo le Mesto. Za Stari trg to ni verjetno, za Novi trg tudi ne v taki meri. Vprašanje, kje je prvi načrtni delni kompleks in kako si ti delni kompleksi med seboj slede, pa je nejasno in ga bo najbrž sploh težko pojasniti.

*

Namenoma smo kot zadnje pridržali vprašanje mestnega obzidja, ker bo treba tu najbolj bistveno odstopiti od dosedanjega mnenja. Predvsem moramo ugotoviti, da ni nikakega dokaza, da bi bil Stari trg prvi obzidan. Če pa takega dokaza ni — ali ni najbolj naravno domnevati, da je bil prvi obzidan tisti del Stare Ljubljane, ki se je imenoval Mesto? Ali je logično, iskati prvo obzidje okrog Trga, pa pustiti Mesto odprto in nezazidano? Dokler so domnevali nastanek Mesta nekje v XV. stoletju, je bilo to

Sl. 11. Pregled s Starega na Mestni trg

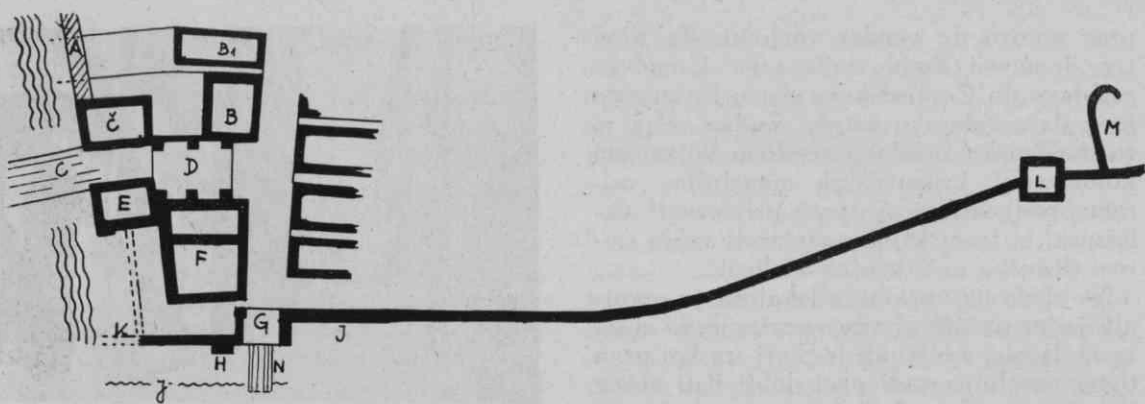
Na mestu nekdanjih vrat iz Mesta proti Staremu trgu se lomijo fasade hiš. Puščice kažejo na te prelome, po katerih moremo sklepati na točnejšo lego vrat na tem svetu.

- Nekdanja Auerspergova, sedaj Olupova hiša, vogal ob obzidju.
- Nekdanja Andrejčičeva hiša, ki je bila zelo ozka in je izpolnjevala vrzel med starim kompleksom mesta in obzidjem. Po Valvasorjevi rokopisni voditi je bila to enokapnica, obrnjena na obzidje.
- Na tem mestu je bila do 1673 v glavnem pušča, le ob cesti je stal manjši objekt. To je bil prostor pred obzidjem. Na tem prostoru je bila omenjenega leta postavljena hiša, spojena z bivšo Andrejčičevo hišo tako, da je obzidje (puščica) prišlo v notranjščino hiše.

še nekako razumljivo, toda brž ko se nam nastanek vseh treh mestnih predelov po Zwittrovih in Kosovih dognanjih pomakne nazaj, nekako v XIII. stoletje, pa domneva o prvem obzidju okrog trga močno izgubi na verjetnosti, ali točneje — postane sploh neverjetna.

Listina iz leta 1243, ki prva omenja ljubljansko obzidje, govori o stavbišču, ki ga je Španhajmvec kot mestni gospod podelil Jurkloštru »v Ljubljani med obzidjem mesta« (in Laibaco intra murum civitatis). To besedilo lahko razlagamo na dva načina. Prvič bi lahko rekli: če je Jurkloštrska hiša na Mestnem trgu, potem je bil ta že tedaj obzidan. Toda kje je ta hiša bila, ne vemo. Drugič bi lahko rekli: naziv Mesto ima v srednjem veku Mestni trg, torej je civitas — Mesto, ki ima obzidje, in jurkloštrska hiša je na njem. Osebo se mi zdi druga interpretacija naravnejša in preprostejša. Res pa je, da še ni do kraja prepričljiva. Zato naj pregledamo še nekatere druge momente topografske in listinske dokumentacije.

Že sama lega Starega mostu (Tromostovje), po katerem se je ves cestni promet na dolge razdalje stekal v Ljubljano, govori za to, da so načrtno zasnovano mesto z vsemi tedanjimi atributi, zlasti obzidjem, zasnovali pod gradom tam, kjer je most prestopil na desni breg Ljubljane. Še močneje pa govori za to princip racionalnosti pri zi-

Sl. 12. Rekonstrukcija stanja okoli Komuna (bodoče Tranče) in mestnega obzidja za 14. stoletje

Podlago tvori rekonstrukcija za 17. stoletje, starejše stanje je vneseno po pisani dokumentaciji v zvezi s presojo novejšega stanja. Popolna eksaktnost takih zarisov seveda ni dosegljiva, moglo pa bi se to ali ono precizirati s pomočjo sondažnih izkopov. Zidovi oz. stene so zarisani s približno enako debelino, vendar je treba računati s tem, da je verjetno ta ali ona stena še lesena in torej tanjša.

A. Obzidje, ki za to dobo ni dokumentirano, a je mogoče vsaj delno že obstajalo. Zarisani sta dve možnosti: stavbne parcele se končajo ob obzidju ali pa so potegnjene proti vodi.

B. Ogalna stavba (gl. legende pri prejšnjih slikah).

B 1. Druga hiša, ki se je pozneje združila z vogalno hišo B.

C. Gornji most, o katerem pa ne vemo z gotovostjo, ali so mesnice stale na njem po vsej dolžini in samo ob stikih z bregom.

C. Mesnica, ki je v 16. stoletju pripadla k hiši B.

D. Komun (gl. legendo pri prejšnjih slikah).

E. Verjetno mesnica, katere stavbišče je pozneje pripadlo h komunu, ki je tu dobil svoj stranski trakt.

F. Porgerjeva hiša, ki je okrog 1400 bila najbrž last kaplana Plankla, nato pa je bila last Celjskih grofov. Herman jo je dal v fevd Ostermanu s Kamnika, vicedomu Kranjske. Sredi 15. stoletja je prešla na Crnomeljske in od njih na Auersperge. (Gl. tudi legende pri prejšnjih slikah.)

G. Vrata, kjer se gre »ven čez most na Stari trg«.

H. Stolpič (gl. legende pri prejšnjih slikah), o katerem pa ne vemo, kdaj je nastal.

I. Obzidje med starotrškimi vrati in gradom.

J. Poznejše stavbišče kruharne, tedaj še mestna gmajna z jarkom.

K. Obzidje pri Porgerjevi hiši, o katerem ne vemo, ali je potekalo proti vodi, ali pa je v pravem kotu odšlo proti mesnici. Nakazani sta obe možnosti. Med obzidjem in hišo moramo domnevati obrambni hodnik.

L. Na tem prostoru vemo, da je pozneje stal stolp piskačev kot mestni stolp. Ali je stal že v 14. stoletju, ni gotovo.

M. Grad

(Merilo 1 : 1000)

davi obzidja, ki ga poudarja Melik: »Princip dobre in lažje obrambe (mi bi dodali: in princip ekonomičnosti) je zahteval, da se je s čim krajšim obzidjem obdal čim manjši (sic!) prostor.« Pogled na zemljevid nas prepriča, da je obzidanje Mesta pač najbolj v skladu s tem načelom. Prvotno je v bistvu za silo zadoščalo postaviti kakih 100 m dolg zid proti Poljanam in kakih 20 metrov dolg zid proti Staremu trgu. Pozneje so lahko potegnili ta dva zidova v ravni črti proti gradu, pri čemer so gradbeni material lahko kopali na mestu samem. Celotno staro obzidje Mesta je na ta način merilo v horizontalni projekciji na jugu 160, na severu pa 250 metrov, skupaj 410 metrov, pri čemer je več ko dve tretjini zajete površine primerne za stavbišče. Nekoliko manj racionalen je v tem pogledu Novi trg. Na tem skoraj pravokotnem trgu je bilo treba obzidati kar tri stranice z obzidjem v dolžini pribl. 550 metrov. Toda tudi ta obzidava je imela svoje prednosti: izkoristiti je bilo moči ostanke vzhodnega emonskega obzidja, na katerega so postavili srednjeveški zid, emonske razvaline so nudile v bližini dober gradbeni material in en vogal, če ne oba sta bila že itak utrjena kot fevdalna sedeža. Razen tega je to obzidje omogočalo

stoprocentno izrabo zazidanega prostora za stavbišče. — Najmanj racionalen za obzidavo je nedvomno Stari trg. Zanj pravzaprav niti ne vemo, kako je bil prvotno obzidan. Da prvotno obzidje ni moglo potekati tam kot v XVI. stoletju, poudarjata že Melik in Zwitter. Zato bi mogli to obzidje postaviti kvečjemu nekje ob Rožno ulico, čeprav doslej ni za to nikakega dokaza. Vzemimo zaenkrat, da je bil Stari trg obzidan prej kot Mesto in da je njegovo severno obzidje blizu Tranče (160 m), južno pa ob Rožni ulici (250 m). Ostane nam na grajskem griču še vedno odprto krilo v dolžini 300 metrov. Če hočemo še to odprto krilo zavarovati z obzidjem, bi Stari trg zahteval minimalno dolžino 710 m, pri tem pa bi za stavbišča prišla v poštev le zelo slaba polovica obzidanega sveta. Postavitev obzidja je bila draga investicija in bi bila še danes. Morali bi prisoditi našim davnim prednikom precejšnjo mero nerazsodnosti, če bi trdili, da vsega tega niso ob obzidavi mesta premislili. Pri tem pa prvotno obzidje na črti Rožne ulice ni nič kaj verjetno. Po tej liniji bi iz utrdbene zveze izpadel stolp Padav, ki je tvoril ravno njeno jedro. Razen tega že Kos ne izraža dvomov o Valvasorjevem poročilu, da so stolp Padav zvezali

z gradom šele v drugi polovici XVI. stoletja.¹⁸ To pa vendar pomeni, da je bilo dobrih 300 metrov dolgo krilo med gradom in stolpom dotlej neutrjeno! Če je linija Padav—grad neutrjena in če je linija Padav—Žabjek recentna, linija Rožna ulica pa malo verjetna — kje pa je potem bilo prvotno srednjeveško obzidje Starega trga? Vse kaže, da so se zelo dolgo časa zadovoljevali s tem, da je Stari trg zaščiten proti severu in vzhodu z gričem, ki ga brani grad in Padav, na zahodu z Ljubljano, na jugovzhodu pa z močvirnatimi Prulami, ki jih nadzoruje Padav pa še morda kaka posamezna utrdba, ne pa sklenjeno obzidje. Po vsem tem se moramo resno vprašati, ali ima domneva, da bi bilo najstarejše obzidje, ki je oklepalo Stari trg, kako resno osnovo.

Če slednjič k vsemu temu pritegnemo še pravilno Šumijevo opozorilo, da je grajski palacij obrnjen na Mesto, potem moramo pač ugotoviti, da vsi topografsko-historični momenti govore odločno za to, da moramo doslej veljavni vrstni red obrniti in da je bilo dejansko najprej obzidano Mesto, nato Novi trg in šele nazadnje Stari trg.

*

Do kraja se moremo o tem prepričati, če podrobneje analiziramo obzidje med Mestom in Starim trgom in se vprašamo: ali gre za obzidje Mesta proti Staremu trgu ali narobe? Že dikcija listin, ki govore o teh vratih (n.pr. kjer se gre iz Mesta ven na Stari trg) govori za to, da so bila vrata usmerjena iz Mesta navzven. Listina iz leta 1406¹⁹ postane razumljiva samo, če predpostavljamo pred vrati na Starem trgu jarek, čez katerega je še v XV. stoletju peljal most. Oba srednjeveška mostova čez Ljubljano, Stari in Gornji pa sta peljala v Mesto. Dalje moramo opozoriti na dejstvo, da je talna niveleta na strani Mesta znatno višja in da se spušča s precejšnjim padcem proti Staremu trgu, kar moremo razložiti le s tem, da je bilo Mesto v obzidju, Stari trg pa izven njega. Slednjič poznamo stalno prakso, da so se hiše širile na obzidje iz notranjščine mesta navzven (glej na primer Študentovsko ulico in hiše ob Vegovi ulici ali na Grabnu!). Tak primer predstavlja še danes hiša na st. p. 183 (Olupova hiša), ki se je razširila kot plemiška hiša iz Mesta na obzidje, medtem ko je na starotrški strani ostala steza nezazidana. Dalje stoji Stolp piskaveč kot mestni stražni stolp na terenu Mesta, ima s te strani dohod in je v obliki obrambnega stolpa obrnjen proti Staremu trgu (gl. sl. 2!).

Vse to so seveda le posamezni drobci, ki jih je treba povezati v celoto. To je dosegljivo le s podrobno in dokumentirano rekonstrukcijo tlorisa tega mestnega predela za čim starejšo dobo. Tako rekonstrukcijo nudijo naši tlorisi št. 3, 6, 8, 12, kjer smo postopno iz novejših tlorisov rekonstruirali starejše, uporabljajoč pri tem ohranjeno risano in pisano dokumentacijo.

Medtem ko lokalizacija Čevljarskega mostu ne more tvoriti nikakih problemov, gre pri tej rekonstrukciji v bistvu za ugotovitev prvotnega obsega, lege in razvoja Tranče, obeh hiš ob Tranči in tiste hiše pod gradom, skozi katero je še v XVIII. stoletju potekalo mestno obzidje. Glavni potek rekonstrukcije navajamo neposredno pod posameznimi slikami in ga je tu odveč ponavljati. Da bi tekst razbremenili podrobnejših navedb, navajamo razen tega zgodovino posameznih objektov v posebnem dodatku.

Tako izvedena rekonstrukcija nam ta mali, a zanimivi predel Ljubljane za dobo okrog 1300 predstavlja takole: Kdor je hodil po Mestu proti jugu, je imel ob obeh straneh čedalje bolj bližajoči se vrsti ozkih stavbnih parcelic, na katerih so stale meščanske hiše, ne tik druga ob drugi, marveč z ozkimi predahmi. Na južnem koncu Mesta se je — kakor še danes — odcepila pot proti Gornjemu mostu, ob katerem so bile mesnice. Ta pot od glavne ceste do mostu je bila zbirališče občine meščanov — komun. Ime kaže na precejšnje primorske vplive. Pri izbiri tega prostora so nedvomno upoštevali sosesčino obeh trgov, ki sta bila pritegnjena v mestni komun. To zbirališče so neznano kdaj pokrili z lopo in ga slednjič nadzidali najprej z enim nadstropjem, ki je obsegalo

Sl. 13. Skica položaja pri Čevljarskem mostu okoli 14. stoletja

Risba tvori samo ponazorilo tlorisa in kot taka nima ambicije eksaktnosti. Višina stavb nam ni znana (zato niso zarisana okna) in tudi ne vemo za smeri zatrepov. Glede razporeditve stavb pa bo slika v glavnem precej ustrezala realnosti.

Legendo glej pri tlorisu.

le mestno posvetovalnico. Tako se je Komun razvil v mestno hišo. Zapore mestnega sodišča so imeli tedaj v enem izmed mestnih stolpov, najbrž kar nad bližnjimi starotrškimi vrati. Ko je vse to postalo pretesno, so nekoč v XV. stol. prestavili Komun na današnji kraj kot rotovž, kjer — kakor vemo — prvotno tudi ni obsegal več kot pritličien, skoraj odprt prostor in posvetovalnico v prvem nadstropju. (Podrobneje bo treba to pokazati ob opisu zgodovine sedanjega »Rotovža« ali z mlajšim imenom »Magistrata«.) Tedaj so v prostore Komun prestavili mestne zapore in počasi je to poslopje dobilo ime Tranča (die Trantschen), obdržalo pa tudi še staro ime Komun.

Južno od Komun je v vogalu med mestnim obzidjem in Ljubljano stala plemiška hiša; od njenih prvih lastnikov poznamo bankirsko rodbino Porgarjev, nazadnje pa je konec XV. stoletja postala last Auerspergov, ki so bili dedni maršali Kranjske. Zato se je je prijelo tudi ime »deželnomaršalska hiša«. Šele v XVIII. stoletju je ta hiša postala meščanska. Danes je znana pod imenom Olupova hiša. Prvotno nekoliko manjša, se je že pred XVII. stoletjem, naj-

brž okrog 1500, razširila proti jugu na obzidje in proti zahodu bliže Ljubljani.

Proti vzhodu je potekalo obzidje na grad. Prvotno na obeh straneh tega obzidja vrsta hiš še ni mogla biti sklenjena. Na eni strani je moral biti obrambni hodnik, na drugi prazen prostor z jarkom. Dejansko vemo, da je bilo n. pr. stavbišče poznejše kruharne še celo sredi XVII. stoletja gmajnsko. Da bi bil tu nekdanj stal rotovž, je rezultat očitne pogreške v branju nekega nam neznanega vira. Ta vir je najbrž poročal, da je nekdanji rotovž stal poleg Auerspergovih hiš in mislil na Komun. Valvasor ali pred njim morda že Schönleben pa je izbral južnega sosesa (kruharo) namesto severnega (Trančo).

Zgodovina stavbne parcele 15 nam slednjič še v XVIII. stoletju pušča pred obzidjem mesta ozek pas gmajne na starotrški strani tega sektorja.

Najboljši preizkusni kamen za našo rekonstrukcijo je listina 1406 december 2.¹⁹ Tu se omenja hiša, ki leži v Ljubljani, nad Gornjimi vrati, kjer se gre čez most ven na Stari trg, pri Komun, ob vodi (t. j. Ljubljani). Predvsem ne smemo prezreti, da se gre po tej listini iz Mesta v en na Stari trg, kar je očitno že stara, udomačena dikcija. Drugič so Gornja vrata nedvomno vrata med Mestom in Starim trgom. Če so to Gornja vrata, potem njihov pendant (Spodnja vrata) gotovo niso Karlovška (ki jih tedaj morda niti še ni bilo), marveč Poljanska. Kaj pomeni izraz »kjer se gre čez most ven na Stari trg«? Če gledamo stvar s stališča Novega trga, potem se čez Gornji most ni prišlo na Stari, marveč na Mestni trg. Če pa gledamo stvar s stališča Mestnega trga, potem čez Gornji most nisi prišel na Stari, marveč na Novi trg. Torej tu ne more biti mišljen Gornji most, marveč mostič, ki vodi iz Mesta pri Gornjih vratih čez mestni jarek na Stari trg. Hiša leži nadalje 1. nad gornjimi vrati, 2. ob vodi, 3. pri komun. Nad gornjimi vrati ne smemo iskati po toku reke, torej južno od vrat, marveč z gledišča, da je »nad vrati« vedno mišljena notranjščina mesta, ki ima dejansko tudi višjo talno nivoletto. Tako dejansko ta hiša leži ob nam že znanem Komun in nam ni treba na Starem trgu na mestu kruharne konstruirati še drug komun, o katerem prav ničesar ne vemo. Opis lege se popolnoma ujema s hišo na stavbni parceli 183. Vsaka druga razlaga listine vodi v nerazrešljiva protislovja.

Študij tega zanimivega detajla iz Stare Ljubljane nam je torej zopet potrdil ugo-

Sl. 14. Oblika nekdanje loggie tržaškega municipija popolnoma spominja na nekdanji ljubljanski »Komun« — »Trančo«

tožitev, da je prvi kot mesto zasnovani in obzidani del Ljubljane — Mesto in da Stari trg še v začetku XV. stoletja ni bil v taki meri razvit proti severu, kot je bil pozneje in kot bi ga nekateri hoteli videti že ob samem začetku.

Zaključno moremo povzeti, da se naselbinska tradicija Ljubljane začenja najpозneje v IX. stoletju. Po uveljavljanju fevdalizma in nastanku gradu moremo domnevati, da se na Novem trgu začenja predvsem razvijati naselje pridvornega značaja z razvijajočim se slojem ribičev, medtem ko smemo na Starem trgu in po nastanku Starega mostu tudi na jedru Mestnega trga domnevati kaka naselbinska jedra ribičev in morda malih obrtnikov.

Od teh naselbinskih jader dobi tržno pravico tedenskega sejma najprej Stari trg, ki ima le omejeno trgovsko zaledje, pa se ob tem še ne razvije niti po obsegu niti po urbanistični zasnovi do tiste mere, ki jo poznamo n. pr. za začetek XVI. stoletja. Oživitve trgovine na velike razdalje privede v prvi polovici XIII. stoletja do ustanovitve Mesta, ki sedaj zajame ves kompleks »Mestnega trga«, doživi v celoti načrtno ureditev (z ohranitvijo starih jader) in dobi obzidje. Obenem oživitve Brega in vpliv Mesta spremenita značaj Novega trga, ki najprej v severni polovici, nato pa postopoma do XVI. stoletja skoraj v celoti dobi značaj meščanske naselbine, a že pred l. 1307 postopno igradi obzidje. (Imenuje se Novi trg in ne Novo mesto, zato ker spočetka še ni obzidan, pač pa imajo prebivalci meščanski status.) Stari trg se pri izgraditvi svoje urbanistične zasnove vsaj delno nasloni na Mesto in najbrž kot zadnji dobi — obzidje, o čigar starejšem poteku in razvoju pa prav malo vemo.

Zgodovine »treh mest« v Ljubljani torej ni moči povzeti v eni sami formuli, marveč moramo z različnih vidikov — izvzemši predzgodovino in antiko — postaviti različne vrstne rede:

1. po prvem nastanku naselja sploh ima zaenkrat še največ prednosti Novi trg. Mestni trg pa bo dejansko najbrž zadnji.
2. Po nastanku tržnih pravic moramo pustiti prednost Staremu trgu, nakar slede mestne pravice Mesta in približno istočasno vključitev Novega trga v to pravno sfero.
3. Glede vrstnega reda načrtna zasnove ne moremo nobenemu delu z gotovostjo pripisovati absolutne prednosti, vendar se zdi, da je najbolj tipična in obsežna enkratna

načrtna zasnova Mesta, ki tudi najprej doseže svoj polni obseg.

4. Glede obzidja pa moramo priznati prednost Mestu, kateremu sledi Novi trg in najbrž šele kot zadnji Stari trg.

Stvar se je s tem nekoliko skomplikirala, zato pa je rešitev nedvomno vendarle realnejša kot dosedanja, resda enostavnejša rešitev, ki pa je skrivala v sebi celo kopico protislovij.

Da smo si do kraja na jasnem, moramo povedati še tole:

Od gledišč, ki smo jih doslej omenjali, moramo razlikovati še dve:

Z umetnostnozgodovinskega stališča je moči postaviti vprašanje, kateri dan a s n j i mestni predel nudi najbolj verno staro stanje zunanje podobe hiš (ne njihove parcelacije). Naše zaključke bi mogla taka ugotovitev precizirati le toliko, kolikor bi bilo moči kake stavbe po arhitektonskih značilnostih datirati pred XIII. stoletje. Za ves poznejši čas pa gre tu za samostojno vprašanje umetnostne zgodovine, ki ne vpliva na vprašanje geneze Stare Ljubljane.

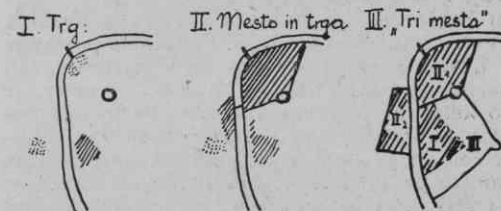
Shematični pregled razvoja srednjeveškega mesta ljubljane

A) Po dosedanjem mnenju:

I. Prvo mesto: II. Stari in Novi trg. III. Tri mesta.

B) Po mnenju, ki je utemeljeno v tej razpravi:

Sl. 15. Ponazorilo zaključka

Grafično podobo dosedanjega mnenja je podal v gornjem smislu Tomažič v Kroniki 1937. Ta shema se v glavnem strinja tudi z mnenjem, zastopanim v Kosovi Srednjeveški Ljubljani in jo povzema tudi Grafenauer v Zgodovini Slovencev II. Očitno pa je treba korigirati lapsus te ponazoritve, ker južnovzhodni del Starega trga ne sodi v pravo srednjeveško Ljubljano.

V tej razpravi zastopano mnenje je prikazano samo s tremi najbolj značilnimi fazami, vendar je treba opozoriti na to, da dejansko razlikujemo več faz in da nekatera vprašanja smatramo še za odprta. Tako ni popolnoma jasno, ali so začetki tržnega naselja na Novem trgu starejši od Mesta ali pa pod vplivom mesta, vsekakor pa je Mestni trg prvi v pravnem položaju mesta in obzidan. Kompleks Starega trga, označen s III, ni ploskovno črtkan, ker je priključen mestu šele v začetku 16. stoletja.

(Ploskovno črtkanje tu ne pomeni zazidanega sveta, marveč teritorij mestnega predela sploh.)

Za dokončno analizo razvoja Ljubljane pa je treba upoštevati še pravnozgodovinsko gledišče. Gre za vprašanje mestne uprave v dobi, ko je bila zavest o »treh mestih« še živa, za vprašanje spojitve uprave in avtonomije teh »treh mest«, skratka za vprašanje, kdaj pravni status Mesta zajame oba trga. To pa je že posebno, še bolj zapleteno vprašanje, ki ga moramo — kot omenjeno — pridržati za drugo priložnost.

Z vsem tem pa problematika nastanka in razvoja mestne naselbine ni izčrpana. Topografski in pravni razvoj sta le dve plati širšega dogajanja, ki ju je treba končno obravnavati tudi v širšem kompleksu družbenega značaja naselbine in položaja njenega prebivalstva.²⁰ Ves ta širši kompleks vprašanj v tem članku, ki se omejuje na topografske osnove, ni upoštevan. Šele v povezavi topografske s pravno- in družbenozgodovinsko analizo pa bo moči dati popolnejši odgovor na vprašanje o najstarejši zgodovini Stare Ljubljane.

DODATEK

Osnovni podatki o zgodovini hiš na mejnem sektorju med Mestom in Stariim trgov

Stari trg 1 (st. p. 14) prej v Mestu, prvotno dve hiši. Lastniki znani od pribl. 1600 dalje. Od 1623 obe hiši lastniško združeni, najpozneje okrog 1750 tudi prezidani v eno. (Prim. podrobneje Fabjančič, Knjiga hiš I/1 ss in zemljiško knjigo.)

Stari trg 3 (st. p. 15), prvotna hiša in pušča. Hiša je štela v mesto, pušča na Stari trg.

a) Severna hiša je nastala na ozkem prostoru za obzidjem. Po Fabjančiču (K. h. I/5 ss) 1543 Kholbeisova, nato Tašičeva, 1574 Andrejčičeva (MALj, Cod I/16-147 l. 1599).

b) Pušča je bila na prostoru izven obzidja, torej na strani Starega trga. Fabjančič postavlja sem hišo, ki so jo stanovi izročili mestu (ali prepustili v jurisdikcijo) l. 1587, vendar je za to lokalizacijo premalo opore. 1600–1606 postavlja Fabjančič sem nekega okleparja (Platner), češ da je imel v najemu to mestno hišo. Dejansko pa je najbrž imel tu le neko manjšo delavnico (hiša in zemljišče, ki sta mestna last Cod I/16-132), kajti 1606 je bilo zemljišče »že dolgo pusto« (Cod I/19-167 ss). Ko je mesto l. 1606 slednjič našlo kupca za ta svet, je lastnica hiše a) kot sosedin in v zaščito svoje služnosti oken uveljavila predkupno pravico in svet kupila.

Od 1606 dalje sta severna hiša in južna pušča združeni. Nekaj let je tudi namesto pušče govor o »hiši« (Fabjančič o. c.), nato 1616 zopet le o zemljišču. Dejansko kaže, da je šlo ves čas za kompleks pred obzidjem, ki je bil v glavnem pust in je na njem stala le manjša provizorična zgradbica. Oba trga pa tu najbrž še nista bila sklenjena, kar moremo sklepati iz tega, da je Andrejčička zaradi oken uveljavila predkupno pravico. Če je Valvasorjeva skica točna (sl. 7),

je Andrejčičeva hiša bila enokapnica znotraj obzidja z okni proti Staremu trgu, izven obzidja pa je bila nekaka strma ulica, ki jo je spodaj zapirala lopa. — 1645 Ciriani, 1647 Mesto, 1673 Štefan Graffhaiden. Ta je pridobil hišo in puščo s pogojem, da tam postavi primerno hišo, pri čemer pa ne sme mestnega obzidja do temelja podreti, pač pa se ga sme posluževati z dograjevanjem in prebitjem enih ali več vrat. (MALj Cod I/42-1'). Današnja hiša je očitno v glavnem nastala tedaj. V njeni pritlični fasadi se še danes pozna združitev linije Starega trga in Mesta, v nadstropju pa je linija izravnana z izzidkom. Dvoriščna linija poteka po liniji nekdanjega obzidja. Debelina zidu je dokaj normalna.

Mestna vrata: »Zidar, ki je podrl zidovje pri Tranči med Auerspergovo in Andrejčičevo hišo...« (Cod I/16-124). — »Slikar Ulrik Kramar prosi, da se za slikarijo na novem oboku ob Auerspergovi in Andrejčičevi hiši plača...« (Cod I/16-153). Andrejčič prosi, da se ob novogradnji oboka, ki ga zida mesto med njegovo in Auerspergovo hišo, upošteva njegova pravica do svetlobe in strešne kapi, da se njegova v mestno obzidje vzdignana okna ne bodo zazidala. — Ker se stavba letos ne bo končala, naj se drugič oglasi. (Cod I/16-147') — Iz teh podatkov izhaja, da so 1599 podrla mestna vrata proti Staremu trgu in namesto njih postavili (večji) obok, ki je bil poslikan. Nameravali pa so najbrž gradnjo razširiti na tedaj mestno puščo, a namere očitno niso izvršili.

Stari trg 4 (St. p. 182), mestna kruharna, postavljena 1552 ali 1553 na mestnem svetu, ki je bil dotlej nezazidan, Novogradnja 1636 ali 1637 (kruharna, tehtnica in skladišča). 1785 prodana Francu Antonu Merlu, 1801 Cebulj itd. (gl. Fabjančič Knj. h. I/693). Valvasor in za njim vsi novejši avtorji so sem postavljali stari rotovž. Kot smo v tekstu omenili, gre tu najbrž za napačno razlago kakega vira, ki postavlja stari rotovž poleg Auerspergove hiše, kar more biti ali Komun ali pa stavbišče kruharne. Očitno se je treba odločiti za Komun. Radics se je Valvasorju oddolžil s tem, da mu je tu poiskal rojstno hišo. Da ta, vseeno nekoliko sprejemljiva trditev, ni dovolj dokazana, ugotavlja Fabjančič (prim. Fabjančič, knjiga hiš I/388 ss).

Stari trg 2 (Pod Trančo 1 — St. p. 183), prvotno v Mestu. Jakob Porger proda l. 1527 Petru z Libenberka »svojo hišo, ki leži v mestu Ljubljani pri Gornjem mostu in pri vratih, koder se gre iz mesta na Stari trg (Otošec v GZL I/24). Zelo verjetno gre za isto hišo v oporoki kaplana Mihaela Plankla iz leta 1406 (hiša s stavbiščem v mestu Ljubljani pri komunu, za katero kaplan odreja, naj se proda (Deželni arhiv Graz, Otošec prepis v MALj). Nekaj mesecev pozneje potrjuje Osterman iz Kamnika, vicedom kranjski, da je prejel od Hermana Celjskega v fevd hišo »v Ljubljani nad Gornjimi vrati, kjer se gre ven čez most na Stari trg, pri Komunu ob vodi«. (Verjetno so hišo kupili Celjski grofje iz Planklove zapuščine in jo podelili Ostermanu v fevd; pri tem pa vemo, da so si pridržali pravico stanovanja v tej hiši. — DAD, fotokopija v MALj).

Konec XV. stoletja je bil lastnik hiše Gašper Črnomeljski, od katerega je prešla na Viljema Auersperga, deželnega maršala kranjskega (v mestu Ljubljani pri Gornjem mostu in poleg vrat, ki vodijo na Stari trg. — Listina 1505 v

MALj, Zbirka listin). To mesto navaja Vrhovec kot vrhunski dokaz svoje trditve o tem, da je bil tedaj le Stari trg obzidan, mesto pa očitno neobzidano, trditve, ki je že sama na sebi nekoliko paradokсна. V zvezi s podobno, a še nekoliko jasnejšo dikcijo prejšnjih listin (*ven* na Stari trg) govori ta pasus ravno za nasprotno: obzidano je bilo brez dvoma ravno Mesto.

Do 1731 je bila hiša turjaška in se je označevala kot deželnomaršalska hiša, nato pa je bila do 1775 mestna. Ob likvidaciji mestnega premoženja 1774 je hišo na dražbi kupil sedlar Anton Kehrer (potem, ko se je postopek za prodajo vlekel že od l. 1771), pod pogojem, da se iz hiše odstrani mestna stražarnica in da se mu dovoli prebiti okno proti Tranči. To okno je najbrž v pritličju na skrajnem vzhodnem robu fasade (MALj Reg I/20-179, 229, 236). — 1832 je hiša prešla na druge lastnike in se po sedanjem lastniku imenuje Olupova hiša. Vendar prvotno hiša ni obsegala celotnega sedanjega stavbišča (gl. izvajanja v tekstu, rekonstrukcije in navedbe pri Tranči pod b in d).

Tranča

a) Glavna zgradba. Staro ime Komun (kamawn in pod.) se omenja prvič 1560. Tu je bilo prvotno zborovališče občine meščanov na mestnih večah pod milim nebom. Prostor je bil izbran v obzidanem Mestu, vendar na stični točki z obema trgoma, tako da sega to zborovališče očitno nazaj do srede XIII. stoletja. Kmalu so ga najbrž pokrili z lopo, iz katere se je razvila najprej enonadstropna, pozneje dvonadstropna zgradba. Ko so komun prenesli na sedanji rotovž (XV. stoletje, morda res 1484), je morala zgradba biti še enonadstropna, kajti tudi novi rotovž spočetka ni obsegal drugega kot pritlično lopo z zborovalnico v 1. nadstropju. Po prenosu rotovža na sedanje mesto so zgradbo uporabljali za mestne zapore in je tedaj dobila novo ime Tranča, ki ima nedvomno neke zveze z novo funkcijo zgradbe, ne pa s francosko besedo *tranchée* — jarek, ker francoskih vplivov tedaj pač ne moremo tako pretiravati.

Vrhovec trdi, da so leta 1599 napravili pri Tranči nov obok (Laib. 74), ki je bil poslikan. Ta podatek se dejansko nanaša na drug obok, na mestu prejšnjih starotrških vrat (gl. zgoraj). Pod Trančo je bila menda ena prodajalna in nekaj stojnic. Fabjančič navaja najemnike teh prostorov od l. 1620 dalje. L. 1651/52 so storo Trančo podrli in na njenem mestu sezidali novo poslopje, ki pa je prav tako kot prejšnja Tranča stalo na obokih nad cesto. Odtlej se je Tranča imenovala tudi Neugebeu ali Novo zidanje. Če ne kdaj prej, je tedaj Tranča dobila še stranski trakt v vogalu ob vodi poleg Auerspergove hiše (gl. spodaj). Kdaj je Tranča dobila drugo nadstropje, ni točneje znano.

b) Stranska zgradba.

Kombinacija pisanih in risanih dokumentov dokazuje, da je Tranča obsegala vsaj v XVII. in XVIII. stoletju tudi prostor, označen na naših tlorisih z E in o katerem moremo s precejšnjo gotovostjo trditi, da je bil včasih mesnica. Nazadnje so bila v tej zgradbi stanovanja sodnih slug (t. j. neke vrste paznikov) in stolonoš.

c) Podiranje Tranče. Sept. 1786 so opazili, da se Tranča na vodni strani podira. Magistrat je predvidel popravilo in prosil Kresijo za odobritev popravil. Decembra 1786 opozarja Kresija

Magistrat, naj dobro premisli zadevo Tranče. Ker reka neprenehno izpodjeda stavbo in se utegne ta zrušiti, naj se preuči vprašanje, ali je ne kaže podreti. Iz magistratovega odgovora povzemamo (6. febr. 1787), da podiranje ravno ne bi bilo nujno, pač pa je treba popravil ob vodi. Da bi se pa zaporji prestavili na grad, magistratu ne bi bilo po volji, ker morajo biti sodni sluge pri roki tudi za vzdrževanje javnega reda in miru. V primeru premestitve zaporov bi bilo treba pripraviti kakih 15 ločenih celic, poleg tega še nekaj boljših celic (za bolnike itd.) ter stanovanja. Kresija je s tem marca soglašala in zahtevala nov predračun, maja pa so ugotovili še močnejše znake razpadanja v obvodnem (stanovanjskem) traktu. Zato je stavebnik Hofer maja meseca narisal tloris Tranče (ki nam ga doslej ni uspelo najti) in stavil predračun za popravilo v znesku 400 goldinarjev. V istem času, ko je Kresija junija obravnavala ta predračun za popravila, pa je Magistrat že začel misliti na to, da bi te zapore opustil in jih namestil v dotedanje vojaško oskrbovališče na Poljanah. Julija je Kresija predračun načelno odobrila, vendar izvedbo odložila do rešitve predloga, da bi se zaporji sploh prenesli drugam. Že nekoliko prej so lastniki sosednih zgradb obljubili Magistratu svoje prispevke za podiranje Tranče, ker so si obetali od tega izboljšanje svojih stavbišč, ki bi pridobila zrak, svetlobo in razgled. To svojo obljubo, pa so vezali na rok julija 1787 in ko je bil ta rok prekoračen ter so videli, da ima tudi Magistrat

Sl. 16. Pogled z Novega trga na mejni sektor med Novim in Starim trgom

V smeri, ki jo kaže puščica, poteka od vrha navzdol rahla vzhoklina, desno od nje komaj zaznavna vdolbina, sledovi nekdanjega obzidja. Oboje je zaznavno le na licu mesta ali pa pozimi pri močni stranski svetlobi. Stolp piskačev je prvotno branil to linijo v vsem njenem poteku do ceste.

sam interes na odstranitvi Tranče, so začeli svoje ponudbe umikati ali pa razširjati svoje zahteve. Tako je severni sosed Jager zahteval zase del stavbišča in stebre, južna soseda Kererjeva pa tudi stebre na svoji strani. S temi dodatnimi zahtevki pa niso prodrli.

Aprila 1788 je komisija ugotovila, da se utegne Tranča pri najmanjšem povodu zrušiti. Zato so jo prodali kot gradbeni material na licitaciji 2. maja za 71 gld podjetniku Pragerju, nakar je Kresija maja odobrila rušenje in prodajo s pogojem, da stavbišče ostane mestna last. Rušenje je bilo v glavnem izvršeno junija meseca in julija so se začeli oglašati kupci za stavbišče stranskega trakta, ki je tvorilo majhen trg med Kererjevo (Olupovo) hišo in lopami na Čevljarskem mostu. Da bi se rešilo vprašanje tega stranskega stavbišča, je Magistrat naročil načrte za njegovo zazidavo. Avgusta je Kresija te načrte odobrila. Glavni reflektant za to stavbišče je bil trgovec Jager, lastnik hiše pod Trančo 2, torej nasproti ležeče hiše, ki je hotel preprečiti, da bi na tem stavbišču nastala konkurenčna trgovina, stavljaj pa tudi zahteve za odstranitev dotedanjih štantov in pri tem skušal doseči svoje namene čim ceneje. Ker z njim ni prišlo do sporazuma, so 20. septembra 1788 prodali stransko stavbišče na dražbi. Jager je na tej dražbi pridobil stavbišče, a pod znatno težjimi pogoji, kot jih je prvotno hotel prevzeti.

d) Na stavbišču nekdanje stranske zgradbe Tranče, ki ga je kupil Jager, je ta moral postaviti ozko, dvonadstropno hišo, ki se je zajedala v Kehrerjevo (danes Olupovo) hišo. Lastniško sta bili hiši združeni šele 1891 (Hahn), zemljiškoknjižno l. 1894 združeni pod en vložek in parceli združeni šele 1918. Pri tem je zanimivo, da ob napravi katastra 1825 hiše niso posebej izkazali, marveč da jo je najbrž ugotovila šele reambulacija. Hiša tudi nekaj časa ni imela svoje hišne številke in jo je najbrž zato prezrl tudi Fabjančič. Ugotoviti pa jo je moči nesporno tako po aktih v MALj kot v Stari zemljiški knjigi (DAS), točno lokalizirati pa po tu objavljenem delnem načrtu št. 5.

(Dokumentacijo o rušenju Tranče gl. v MALj Reg I/6 passim in Reg I/20 passim.)

Pod Trančo 2 (St. p. 251), spada od nekdaj v Mesto. Fabjančič razlikuje na tem mestu dve

hiši, dejansko pa gre za tri stavbišča, dve obrnjeni na Mestni trg, tretje ob vodi:

a) vogalno stavbišče (na tlorisih B) je najbrž l. 1522 Lufftovo, od srede XVI. stoletja dalje Hochstetterjevo. Nato razmeroma hitro menjava lastnike in pride 1731 na Rasterne.

b) tej hiši se pred 1568 priključi stavbišče mesnice (na tlorisih Č, na katerem Hochstetter postavi hišo).

c) hiša v fronti Mestnega trga (na tlorisih B) je od 1549 Reisingerjeva, nato Cirmanova, od 1634 Kocjančičeva, od 1731 Rasternova.

Od 1731 dalje tvorijo vsa tri stavbišča eno. (Prim. Fabjančič, knjiga hiš III/605 ss, Staro zemljiško knjigo DAS, Špitalski urbar ca. 1568 v ŠKALj.)

KRATICE:

MALj. — Mestni arhiv ljubljanski, druge kratice po inventarju

DAS — Državni arhiv Slovenije

SKALj — Škofijski arhiv Ljubljana

DAD — Državni arhiv Dunaj

GZL — Gradivo za zgodovino Ljubljane I. 1956.

VIRI

1. Valvasor, Die Ehre d. Herzogthums Krain, III/XI. str. 664 ss. — 2. Valvasor ibid. 665. Pač pa Valvasor na str. 669 pravi, da se je »še pred 200 leti... (mesto) končalo pri Gornjem mostu« (t. j. Čevljarskem mostu). Ne pove pa izrečno, kateri izmed obeh mestnih predelov se je tu »končal«, najbrž pa je tu že on mislil na Mesto. — 3. J. Vrhovec, Die wohlloeb. landesfuerstl. Hauptstadt Laibach, Ljubljana 1886. — 4. o. c. 9, 12. — 5. o. c. 12. — 6. o. c. 12–14. (Prim. v tej zvezi tudi J. Vrhovec, Topografski opis Ljubljane, LMS 1885. — 7. Vrhovec, Laib. 19 ss. — 8. Fr. Zwitner, Razvoj ljubljanskega teritorija, GV V/VI, 1929/30, str. 138 ss. — 9. A. Melik, Razvoj Ljubljane, ibid. str. 95 ss. — 10. M. Kos, Srednjeveška Ljubljana, Topografski opis mesta in okolice, Knjižnica Kronike, Ljubljana 1955. — 11. N. Sumi, Knjiga o srednjeveški Ljubljani, Naša sodobnost III/1955, str. 1091 ss. Govorim o prvem javno izrečenem dvomu, ker je bilo v osebnih diskusijah vprašanje zaporedja že večkrat postavljeno. Zlasti moram navesti, da je na problem menda prvi opozarjal prof. Zwitner in da so se nam resni dvomi o prednosti Starega trga pojavljali ob risanju topografske karte Valvasorjeve Ljubljane. — 12. J. Korošec, Arheološke najdbe iz dobe selitve narodov in zgodnjega srednjega veka, Zgodovina Ljubljane, I. knjiga, Ljubljana 1955, str. 427 ss. — 13. Ibid. 432 ss. — 14. Statistika na osnovi računskih knjig v rokopisu v MALj. — 15. Gl. M. Kos, Stari trg in sorodna krajeva imena, GV V/VI-1929/30, str. 160 ss. — 16. Otorepec v GZL I/52. — 17. Kos, Sr. Lj. 21. — 18. O. c. 38. — 19. 1406, DAD; fotokopija v MALj. — 20. Prim. Fr. Zwitner, K zgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, Kosov zbornik (ZC VI/VII) 1952-1953, str. 218 ss.

